

Fig. 1. Den gamle kirkegård, hovedindgangen (s. 2626). Foto David Burmeister Kaaring 2011. – *The old churchyard, main entrance.*

KIRKEGÅRDE I ASSENS

Efter forordningen af 22. febr. 1805, der påbød kirkerne at anlægge nye kirkegårde uden for byen, erhvervedes o. 1807 et stykke jord nær Møledammen.¹ Almindeligvis regnes kirkegården, betegnet Assistenskirkegården, for anlagt 1810,² men først 1813–14 blev området indhegnet med en 'dobbelte jordvold'. 1816 besåedes området med hvide kløverfrø, og der blev plantet tjørnehæk.³ Kirkegården blev 1819 inddelt i tre klasser, hhv. »Quarteret paa venstre Haand og mellemste Terrasse«, hvor begravelse kostede 4 rigsdaler, »Quarteret på høire Haand« udgjorde anden klasse, og begravelse kostede der 2 rigsdaler, mens den tredje klasse bestod af »nederste terrasse«, hvor begravelse kostede 1 rigsdaler.³ Denne ind-

deling fastholdtes indtil 1898, da det i stedet besluttedes at inndelege kirkegården i fire afdelinger. Umiddelbart øst for kirkegården er 1825 anlagt en Mosaik Kirkegård.⁴

I århundredets anden halvdel var behovet for begravelsesplads vokset, og 1889 etableredes Ny Kirkegård øst for byen, nær Kåls Mølle og i kort afstand af den ældre assistenskirkegård.

DEN GAMLE KIRKEGÅRD

Kirkegården ligger i byens sydlige udkant ud til Kærum Å og mod nord afgrænset af Ny Adelgade.

Hegn og indgange. Kirkegården hegnes af lave mure af kløvet kamp, hvorpå der ud til Ny Adelgade (nord) og Kildebakken (øst) er plantet klippe bøgéhække og mod Bellevue (vest) hæk af ribs. Endelig afskærmes området fra åen mod syd af en høj bøgéhæk.

Hovedindgangen (fig. 1) ligger centralt i kirkegårdsmuren mod Ny Adelgade og prydes af en sortmalet jernportal med køreport og flankerende fodgængerlåger. Fløjene er udført 1854 af støbejern af Petersen og Bonnichsen, Haderslev og er sat mellem fire rektangulære granitpiller, hvoraf de to midterste afsluttes af støbejernskors på toppen, hvorpå »anno 1854« er anført.³ I det nordvestlige hjørne, mod Bellevue, er en tilsvarende fodgængerlåge, antageligt udført samtidigt af fornævnte firma og sat mellem rektangulære

granitpiller. Endvidere er der adgang til kirkegården fra Kildebakken igennem en åbning i kirkegårdsmuren ud for den mosaiske begravelsesplads samt i det sydøstlige hjørne, hvor en bro leder over åen. Den centrale trappe fra det øvre plateau til det nedre er brolagt 2005.

†*Hegn og indgange.* Forud for indvielsen af kirkegården plantedes 1816 tjørn, formentlig som hæk. 1829 blev denne indhegning erstattet af et plankeværk på det stykke, der lå op mod købmand Lillelunds og skomager Petersens haver, og 1833 opførtes et hegn ind mod købmand Andersens have. 1854 blev stenhegnet mod Bellevue fornyet.

Bygninger m.m. på kirkegården. Et nyere materialhus af gråmalede bjælker med sort tagpap er ved den østre kirkegårdsmur.

KIRKEGÅRDSMONUMENTER

1) (Fig. 2) 1600-tallet, over ubekendt. Rød sandsten, 185×85 cm. Profileret liggesten, hvis indskrifter og udsmykning er helt afslidt. Stenen har haft hjørnemedaljoner, og langs det centrale tekstfelt nedre kant er nogle udhuggede frynser. Stenen skal være overført til kirkegården fra kirken, og har således formentlig hørt til de gravminder, der 1842 blev lagt som fortov omkring kirken (jf. s. 2560). I lapidarium i litra C.

2) 1823, over Jørgen Chr. Dreier, borger og købmand, *3. okt. 1752, †1. febr. 1823.

Sandsten, 72×44 cm. Kors sat på en sokkel. Personalia på korsets for- og bagsider med fordybet kursiv opmalet med sort. Mindeord på sokkel i skriveskrift. I litra C.

3) (Fig. 3) 1851, over Lars Andersen, købmand, *4. febr. 1805, †13. maj 1851.

Sandsten og marmor, 69×60 cm. Grotte af grå sandsten med indfældet marmortavle hvorpå personalia er anført i fordybede versaler. Øverst spor efter afbrækket kors. Placeret centralt på mellemrepos. Litra G.

4) (Fig. 4), o. 1852(?), over maleren Dankvart Dreyer, *13. juni 1816, †4. nov. 1852.

Granit, 84×80 cm. Groft tilhugget sten med personalia anført i fordybede versaler opmalet i sort. Placeret i litra C.

Fig. 2. Kirkegårdsmonument nr. 1, 1600-tallet, over ubekendt (s. 2626). Foto David Burmeister Kaaring 2012. – *Churchyard monument no. 1, 17th century, to unknown deceased.*

Fig. 3. Kirkegårdsmonument nr. 3, 1851, over Lars Andersen (s. 2626). Foto David Burmeister Kaaring 2011. – Churchyard monument no. 3, 1851, to Lars Andersen.

5) (Fig. 5), o. 1855, over W. L. Blædel, konsistorialassessor og sognepræst, *18. maj 1783, †29. marts 1862, og Anna Elisabeth Dons, *25. marts 1785, †4 okt. 1855.

Sandsten og marmor, o. 200×80 cm. Stele med indfældet rektangulær indskriftstavle med konkave øvre hjørner, hvorpå personalia er anført i fordybet antikva, navne dog i fraktur. Over indskriftstavlen er under den spidsbuede gavl et højt relief af en liggende Bibel, hvor på står en kalk; derover en stjerne. Øverst på gravstenen er et kors. I litra G.

6) (Fig. 6), o. 1861, over Andreas Beirholm, *16 dec. 1854, †6. nov. 1861.

Støbejern, 66×38 cm. Rundbuet kløverbldskors med flad kant, personalia i reliefversaler; hvidmalet. Sat i lapidarium i litra G.

7) O. 1916, over Anders Christian Ernst, *1895, †1916, broderen Frederik N. Ernst, fabrikant,

*1892, †1976, og deres forældre Johan Niels Ernst, fabrikant, *1867, †1924, og Gine Greisen Ernst, f. Nissen, *1869, †1923.

Granit og bronze, 126×131 cm. Cippus, hvis postamentbårne storstykke flankeres af pilastre, der bærer en trekantgesims. Personalia i versaler af bronze for Anders Christian Ernst er sammen med et cirkulært relief placeret i storfeltet, mens personalia for Frederik N. Ernst er sat på postamentet; på trekantgesimsen et timeglas. Det centrale monument flankeres af 83 cm høje brystninger, hvorpå personalia for Johan Niels Ernst (th.) og Gine Greisen Ernst (tv.) er anført, ligeledes i versaler af bronze. Graven er hegnet af et lavt bronzegitter sat mellem rektangulære granitpiller. I litra E.

8) 1917, over Maren Nielsen, *3. dec. 1857, †11. april 1917, samt hendes ægtefælle Niels Peter Brandt, remfabrikant, *16. april 1858, <†28. sept. 1942>.⁵

Fig. 4. Kirkegårdsmonument nr. 4, o. 1852(?), over Dankvart Dreyer (s. 2626). Foto David Burmeister Kaaring 2011. – Churchyard monument no. 4, c. 1825, to Dankvart Dreyer.

Et kapel af støbt beton med muret dør i gule tegl og flammerede dobbeltføjle af eg, hver med et lille vindue foran hvilket er sat jernstænger. I det lille kapel står to egetræskister på et lavt træpodium. Indbygget i skråningen med adgang fra litra H.

9) (Fig. 14), o. 1950, over komponisten Jacob Gade, *1879, †1963, og hustru Mimi Gade, *1879, †1950.

Gulgrå granit, 102×90 cm. Groft tilvirket bauta med personalia i påsatte bronzeversaler. I litra G.

(†)Kirkegårdsmonument, o. 1840, over Rasmus Toxen Helms, auditor og byskriver i Assens, *Horsens 1773, †1840, og hustru Anne Cathrine Margrethe Lund, *1782, †1839.

Støbejern, 48×60 cm. Gravminde formet som en skriftrulle, med inskription med reliefversaler, der indledes: »Sørgende Efterladte satte dette Minde«. Gravmindet er nu hensat på loftet af Vor Frue Kirkes nordre sideskib.

Fig. 5. Kirkegårdsmonument nr. 5, o. 1855, over W. L. Blædel (s. 2627). Foto David Burmeister Kaaring 2011. – *Churchyard monument no. 5, c. 1855, to W. L. Blædel.*

Fig. 6. Kirkegårdsmonument nr. 6, o. 1861, over Andreas Beirholm (s. 2627). Foto David Burmeister Kaaring 2011. – *Churchyard monument no. 6, c. 1861, to Andreas Beirholm.*

Fællesmonumenter. Faldne i krigene 1848-50 og 1864.

1) (Fig. 7), 1851. Monument, udført af Hans Andreas Klewing, Flensborg (jf. s. 1713), rejst for 74 soldater »som offrede Livet i Danmarks Kamp for Slesvig i Aarene 1848, 1849 og 1850« af Assens by og omegns »erkjendtlige Beboere«. ⁶

Sandsten (stele), marmor (tavler, bladkrans), granit (postament) og bronze (hjelm). Stele på en cippusformet sokkel og kronet af en brændende olielampe; alt hvilende på et trappeformet postament af granit. I monumentets østvendte front er indfældet en tavle med indskrift i fordybet kursiv med fremhævelser i fraktur; opmalet i sort. ⁷ Herover en mindre tavle med et relief forestillende våben og faner omkring en dragonhjelm; sidst-

nævnte blev fornyet 2008. Øverst på monumentet er en oval egebladskrans.

Tilsvarende er på monumentets vestvendte bagside indfældet en rektangulær tavle med indskrifter i fordybet kursiv (stednavne i fraktur) opmalet i sort.⁸ Herover er et relief af sandsten forestil-

lende korslagte kanoner på en baggrund af Dannebrogssflag samt øverst en oval egebladskrans. På monumentets sider er høje relieffer forestillende hhv. et kors (nord) og to korslagte fakler.

Soklen er tilsvarende rigt udsmykket med på fronten en flad niche, hvori en næsten frithug-

Fig. 7. Monument over faldne soldater i krigen 1848-50, udført 1851 af Hans Andreas Klewing (s. 2628). Foto David Burmeister Kaaring 2011. – *Monument to soldiers fallen in the war of 1848-50, made in 1851 by Hans Andreas Klewing.*

get løve ligger på en lav sokkel. Over nichen er en trekantgavl smykket med korslagte sværd. På bagsiden er et højt relief af sandsten forestillende et korslagt sværd og palmeblad i en egebladskrans og korslagt sværd og palmeblad under en trekantgavl smykket med korslagte geværer. På soklens sider ses relieffer af dels et bevinget timeglas, korslagte pile og et anker (nord), dels en lyre, hvorom en slange snor sig. Opsat i litra F

2) (Fig. 8) 1866. Monument, udført af billedhugger Christian Andersen, Odense (jf. s. 1713) for »50 af den danske Armees Soldater som døde paa Assens Lazareth i Aaret 1864«.⁹

Sandsten (obelisk), marmor (tavle, egebladskrans) og granit (postament). Obelisk på en sokkel; alt hvilende på et trappeformet postament. På obeliskens østvendte front er ovenfor citerede indskrift afsluttende med 2 Makk. 7, 37 i fordy-

Fig. 8. Monument over faldne soldater i krigen 1864, udført 1866 af Christian Andersen (s. 2630). Foto David Burmeister Kaaring 2011. – *Monument to soldiers fallen in the war of 1864, made in 1866 by Christian Andersen.*

Fig. 9. Soldatermonument nr. 2, o. 1851, over landkadet Christian Michael von Buchwald (s. 2631). Foto David Burmeister Kaaring 2011. – *Soldier's monument no. 2, c. 1851, to Cadet Christian Michael von Buchwald.*

bet antikva opmalet i sort. Herover er indfældet en egebladskrans. I soklen er indfældet en tavle med fladbuet overkant, hvori et relief af korslagte kanoner foran faner og våben. På monumentets bagside er anført: »Dette Mindesmærke/ er reist/ ved frivillige Bidrag/ af Assens Byes/ og Omegns Beboere.« med fordybet, sortmalet antikva. Opsat i Litra F.

Enkeltmonumenter for faldne under krigene 1848-50 og 1864. Fem gravminder placeret i litra F omkring fællesmonumenterne nr. 1 og 2 samt et enkelt monument i litra G.

1) O. 1849, over L. L. Birck, maler og frivillig skarpskytte ved 2. Jægerkorps, *13. nov. 1813, †5. sept. 1849.

Støbejern (skriftrulle og støbejern) og granit (sokkel), 93×50 cm. Skriftrulle med personalia i forhøjede versaler opmalet i sort, forhøjede, sort-

malede versaler, der støttes af en sten, hvorpå er sat kors med trepasender og profileret kant. Både kors og skriftrulle er hvidmalede. Sat af hustruen Elisa Birck. I litra F.

2) (Fig. 9) o. 1851, over Christian Michael v(on) Buchwald, landkadet og dannebrogsmænd, *8. jan. 1832, †10. juli 1851.

Grotte af grå sandsten med indfældet tavle og kors af hvidt marmor, 155×93 cm. Grotten og den tilhørende sokkel er dekoreret med vedbend i højt relief, personalia er anført på den indfældede tavle i fordybede versaler opmalet i sort. Monumentet krones af et kors. I litra F.

3) O. 1864, over Carl Anderson, svensk frivillig, og Ole Olsen, begge »af capt: Aarøes commando,/ som faldt for Danmarks/ selvstændighed 18de april/ 1864«.

Støbejern, 60×47 cm. Hvidmalet skriftrulle med indskrift i sortmalede reliefversaler, der af-

Fig. 10. Soldatermonument nr. 4, o. 1864, over Axel Oliver Iversen (s. 2632). Foto David Burmeister Kaaring 2011. – *Soldier's monument no. 4, c. 1864, to Axel Oliver Iversen.*

sluttes med: »Dette minde sattes/ af/ kammeraterne.« I litra F

4) (Fig. 10), o. 1864, over Axel Oliver Jversen (Iversen), frivillig ved 2. Infanteriregiments 3. Kompagni, †12. maj 1864, »21 aar gammel«.

Støbejern, 91×59 cm. Tredobbelt æselrygbuet kors med profileret kant og mindre æselrygbuer i korsskæringen; hvidmalet. Personalía anført med reliefversaler opmalet i sort. Ved korsets fod er monteret en rektangulær skrifttavle, hvorpå med tilsvarende skrift står »Den modige og tappre/ kriger sattes dette minde/ af hans stridsfæller i/ 3 comp.« I litra F.

5) (Fig. 11) 1900-tallet, over W. S. (Wilhelm Savdak) van der Aa Kühle, kaptajn og kompagnichef ved 3. Reservebataljon, *20. april 1820, †12. sept. 1850 ved Mysunde.

Sandsten, 63×45 cm. Rektangulær tavle med indskrift i fordybede versaler opmalet i sort. I litra F.

6) (Fig. 12), 1942, over F. Walin, †16. aug. 1848, O. Hurtig, †24. aug. 1848 og S. Berg, †28.8. 1848, »soldater af Kungl. Westgöta Dahls regemente«.

Granit, 145×105 cm. Bauta, øverst med et fordybet relief af Västgöta Dalregimentets emblem, der oprindeligt var bemalet i blå og gule farver. Derunder personalía i fordybede, sortmalede versaler og afsluttet med ordene: »De faldt for Dan-

Fig. 11. Soldatermonument nr. 5, 1900-tallet, over W. S. van der Aa Kühle (s. 2632). Foto David Burmeister Kaaring 2011. – *Soldier's monument no. 5, 20th century, to W. S. van der Aa Kühle.*

Fig. 12. Soldatermonument nr. 6, 1942, over de svenske soldater F. Walin, O. Hurtig og S. Berg (s. 2632). Foto David Burmeister Kaaring 2011. – *Soldier's monument no. 6, 1942, to the Swedish soldiers F. Walin, O. Hurtig and S. Berg*

marks sag«. Stenen blev sat af Selskabet af danske Forsvarsbrødre, Assens, som erstatning for et »Jernkors med en hvilende Løve«. ¹⁰ I litra G.

NY KIRKEGÅRD

Kirkegården ligger i byens østlige del på en hjørnegrund ud mod Møllevej (vest) og Stadionvej (nord). Da kirkegården blev indviet 23. april 1889, bestod den kun af den centrale del af det nuværende område, der siden er blevet udvidet mod øst 1909¹¹ og mod vest o. 1975.

Hegn og indgange. Kirkegården er hegnet af bøggehæk sat på en stensætning af natursten, der til dels udligner niveauforskellen mellem de skrånende arealer og de tilstødende veje. Hovedindgangen er placeret i kirkegårdens vestligste ende med adgang via en kørevej fra Pilehaven. Endvidere er der adgang til kirkegården via trapper i den nordlige og sydlige kirkegårdsmur mod Pilehaven og Stadionvej.

Bygninger på kirkegården. Et kombineret materialhus og kirkekontor, af røde teglsten med skifer-tag og parvis satte rundbuede vinduer, er opført som ligkapel 1895 centralt på kirkegården.¹² I kirkegårdens østligste ende er i nyeste tid opført et større materialhus af træ med eternittag.

KIRKEGÅRDSMONUMENT

Gravsten, (fig. 13), o. 1944, over Niels Siim Engbek, stud. polyt., modstandsmand, *1922, †1944.

Grå granit, 118×145 cm. Bauta med personalia i fordybde versaler opmalet i orange. Øverst på stenen er monteret Knud Nellemoses bronzere-lief, o. 1970, for faldne danske frihedskæmpere (jf. s. 1714). Opstillet i litra F.

Ofre fra Anden Verdenskrig. I kirkegårdens nord-østlige hjørne er 1949 etableret en rektangulær plads hegnet med en lav stensætning af natursten og ved indgangen og centralt et korsformet bed. Ved indgangen er sat en mindesten, hvorpå med fordybde versaler står: »Assens by/ hegnede/ denne gravplads/ 1949«. Langs gravpladsens tre sider er opstillet i alt 19 steler eller »headstones« af hvid kalksten over de afdøde engelske og canadiske flyvere (jf. også s. 1714).¹³

Fig. 13. Gravsten, o. 1944, over modstandsmand Niels Siim Engbek (s. 2633). Foto David Burmeister Kaaring 2011. – Tombstone, c. 1944, of the resistance fighter Niels Siim Engbek.

KILDER OG HENVISNINGER

Jf. fortegnelse over arkivalier vedr. kirkerne i Odense Amt i almindelighed s. 52–54 og forkortelser vedr. Odense Amt s. 56–59.

Arkivalier. Landsarkivet for Fyn (LAFyn). *Kirkeinspektionsarkivet*. Assens Kirkes regnskaber 1664–1912 (*Kirkeinsp.ark.* Rgsk.). *Den kgl. bygningsinspektør*. Sager vedr. kirkebygningerne på Fyn o. 1896–1925 (*KglBygnInsp.ark.* Kirker i Fyn).

Redaktion ved David Burmeister Kaaring. Engelsk oversættelse ved James Manley. Korrektur ved Michael Andersen. Redaktion afsluttet okt. 2011. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedso.

NOTER

¹ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Indk. sager.

² *Tiag XII*, 181; Lauritz Maaløe, *Assens gennem 700*, Odense 1936, 286 anfører dog 1815.

³ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.

⁴ Julius Margolinsky, *De jødiske Kirkegårde i danske Provinsbyer*, Kbh. 1957, [upag.]. Om gravene på denne kirkegård, jf. Alfred Heymann, »Assens jødiske Menighed«, ÅrbOdense og Assens 1926–30, 737–741.

⁵ Venligst oplyst (27. maj 2011) af Sven Rask, Museerne på Vestfyn.

⁶ Navnene på de begravede soldater er publiceret i Chr. Karup, *Mindefesten paa Assens Kirkegaard den 6te Juli 1851*, Assens 1851 s. 18 og siden i Otto Ernst, *Krigergravene paa Assens Kirkegaard*, Middelfart 1942.

⁷ Indskriften lyder: »Fire og Halvfjerdsindstve/ af/ Fædrelandets/ heltemodige Forsvarere/ som offrede Livet/ i/ Danmarks Kamp/ for/ Slesvig/ i Aarene 1848, 1849 og 1850./ Sattes dette Hædersminde/ af Byens og Omegnens/ erkjendtlige Beboere./ Følg Moder! Dine Smaa til/ Heltegraven hen. Og nævn dem/ deres Daad, som Hvile fandt i den«.

⁸ Den nu svært læselige indskrift lyder: »Fredericia/ Idsted, Missunde,/ Frederikstad./ Slumrer sødt i Moderfavn/ Kjække Brødre, Danmarks/ Sønner!/ Verden gav Jer Heltenavn/ Sildigst Slægt Jer Daad/ paaskjønner/ Fast i Kampens Stund I stod/ Frelste Fædrelandets Ære/ Seiren købte I med Blod/ Helligt Eders Minde være.« Navnene på de begravede soldater er delvist publiceret af Rasmus Jørgen Jensen »En Mindekrans«, ÅrbOdense og Assens 1913–16, 111–20.

⁹ *Kjærbye*, 287. Navnene på de begravede soldater er publiceret i Otto Ernst, *Krigergravene paa Assens Kirkegaard*, Middelfart 1942.

¹⁰ Løjtnant Otto Ernst, *Krigergravene paa Assens Kirkegaard*, Middelfart 1942.

¹¹ *Trap*, 3. udg., 3, II, 391.

¹² LAFyn. *Kgl BygnInsp.ark.* Kirker i Fyn.

¹³ Oprindelig lå også 11 amerikanske flyvere begravet her. Disse blev 1948 hjemført til USA.

Fig. 14. Kirkegårdsmonument nr. 9, o. 1950, over komponisten Jacob Gade (s. 2628). Foto David Burmeister Kaaring 2011. – *Churchyard monument no. 9, c. 1950, to the composer Jacob Gade.*